

Вања БЕЛОШЕВАЦ
Завичајни музеј
Пљевља

СРЕДЊОВЕКОВНИ НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ НА НЕКРОПОЛИ У МАРИНОЈ ШУМИ

Свим областима у којима се налазе некрополе са средњовековним надгробним споменицима (у стручној литератури познати под називом стећци), Босни, Херцеговини, Далмацији, јужној Хрватској, западној Србији поклоњена је значајна пажња при њиховом систематском проучавању. Изузетак представља једино Црна Гора, у којој је, и поред сазнања о постојању великог броја ових споменика, урађено веома мало. Једина систематски обрађена некропола у Црној Гори налази се код Петрове цркве у Никшићу.¹

За пљеваљски крај до сада је урађен само сумаран попис једног броја најпознатијих некропола, где је дато само њихово бројчано стање и наведени су само неки најкарактеристичнији облици.² Новијим рекогносцирањем терена, које још увек није завршено, могло се утврдити да је број ових некропола далеко већи, али да је број споменика на неким до сада познатим некрополама измењен, односно да је за последњих четрдесетак година, од када је урађен овај првобитан попис, извршен број споменика уништен. Колико су ови споменици оставили трага на овом простору види се из локалних назива места, јер их тамо где се они појављују, чак и у свом аморфном облику, обавезно прати назив „мрамор“, „мрамори“, „крст“, „крстови“. Средњовековне некрополе су углавном смештене на неком узвишењу или благо уздигнутој хумци, у близини важнијих путева, и то најчешће на местима одакле потпуно доминирају околином. Посебно треба

¹ Сергејевски, Д., *Средњовековно гробље код Петрове цркве у Никшићу*, Цетиње 1952.

² Бешлагин, Ш., *Стећци*, Сарајево 1971, 431–433.

нагласити да су се око већине ових некропола формирала савремена православна гробља. У народу се у овом крају за њих најчешће употребљава назив „грчка” или „каурска” гробља. Да је хришћанско говори нам назив „каурско”, а ово „грчко” би могло да нас упути на нешто источно, можда византијско, али не византијско по пореклу, већ по вери, дакле православно. У прилог овоме иде и континуирани наставак сахрањивања савременог православног становништва. У даљем тексту ће бити речи о средњовековној некрополи у Вруљи, на којој се и данас врши сахрањивање локалног православног становништва. Овај рад представља прилог проучавању средњовековних надгробних споменика, пошто археолошка истраживања на њој до сада нису обављана.

Марина шума

У селу Вруља, удаљеном тридесет километара од Пљеваља, на брегу изнад села, на локалитету званом Марина шума, на савременом православном гробљу налази се некропола од тридесет осам стећака. Већина споменика је доста оштећена и зарасла у коров. На самом брежуљку смештен је тридесет један споменик, а осталих седам налази се у подножју, у непосредној близини амбуланте. Постоји податак да су се на некрополи некада налазила педесет три споменика.³ Споменици су постављени у низове на правцу исток-запад, с малим одступањем. Три примерка постављена су на правцу север-југ. За један споменик који се данас налази у Пљевљима поуздано знамо да потиче с ове некрополе.

Каталошки преглед некрополе

Бр. 1 (Сл. 1). – Споменик у облику високог сандука с подножјем, рађен из једног комада. Сандук је већим делом полегао према североистоку и утонуо у земљу, тако да је видљива шира, југозападна страна и део уже југоисточне стране. Ипак се може видети да је био украшен са све четири стране. На широј, југозападној страни приказана је људска фигура у стојећем ставу с подбоченим рукама. Ноге су састављене, односно наглашене само једном урезаном линијом, а стопала раздвојена и приказана у профилу. Црте лица нису дате, као ни детаљи одеће и обуће. Цела фигура је уоквирена у правугаоник. Изнад главе су урезана три круга, а с леве и десне стране фигуре плитко пластична, таласаста трака, можда представа змије. Изнад правоугаоног оквира урезана је цикцак линија. Овај цикцак мотив видљив је са све четири стране споменика. На ужој, југоисточној

³ Истио, 433, 434.

страни сандука, испод цикцак орнамента, у правоугаони оквир урезана је представа штита с мачем. Од мача је видљив само део сечива с накрсницом, издужени рукохват (за једну и по руку) и округла јабучица. Остале две стране споменика нису видљиве, те се не могу дати подаци о њиховом изгледу.

Димензије: дужина постоља је непозната, дужина сандука је 80 cm, висина сандука – 127 cm, ширина сандука – 56 cm, а постоље је за 10 cm шире од сандука.

Бр. 2. – Споменик је скоро потпуно утонуо у земљу, па се не могу одредити његова величина и облик.

Бр. 3. (Сл. 2). – Споменик је облика стуба, кружног пресека. За овај стећак у народу је везано предање према којем он представља део часне трпезе и да се на овом месту некада налазила црква.

Димензије: висина споменика је 75 cm, а пречник је 36 cm.

Бр. 4 (Сл. 3, 4). – Споменик је облика слемењака с постољем и ниским бачвастим сводом, рађен из једног комада; пао је, делимично утонуо у земљу и лежи на бочној источној страни. Сандук се благо сужава од крова према постољу, које је већим делом уништено. Видљиве су само бочна, западна и чеона јужна страна. На западној страни изведена су три аркадна стуба, а изнад њих је урезана цикцак линија. Уз први, северни аркадни стуб, целом висином, од постоља до крова, урезана је дупла цикцак линија, која се због великог оштећења једва назире. На јужној, бочној страни дата је представа људске фигуре до појаса (представа попрсја, тј. полуфигуре), без издиференцираних руку. На лицу су само пластично наглашени нос и надочни луци (Сл. 4).

Димензије: висина постоља – 25 cm, дужина постоља видљива је само на северној страни и ту је оно за 20 cm дуже од сандука. Висина од постоља до крова је 117 cm, дужина сандука при дну – 105 cm, а при врху – 114 cm. Ширину није било могуће прецизно измерити.

Бр. 5. – Споменик је дубоко потонуо у земљу, па се не могу одредити његов облик и димензије.

Бр. 6 и 7. – Два споменика која није било могуће документовати, јер су потпуно обрасла растињем.

Бр. 8 (Сл. 5). – Споменик је облика слемењака, у новије време је бетонiran и вероватно дислоциран, па је његова садашња оријентација север-југ.⁴ Слемењак има облик шестостране призме, зарубљеног кровног дела, тј. с тространим кровом, па чеона страна слемењака има облик шестоугаоника. Бочне, вертикалне стране се сужавају од крова надолу. Још

⁴ Још један сличан бетонирани стећак (бр. 9) налази се с друге стране једног опсега за гробницу, 360 cm ка северу.

један сличан бетонирани стећак (бр. 9) налази се с друге стране једног опсега за гробницу, 360 cm ка северу. Украшен је само с бочних страна, где се појављује исти орнамент, у фризу смештена пластична, таласаста трака. На равној кровној површини урезани су лук и стрела (према истоку).

Димензије: дужина сандука је 117 cm, висина сандука – 52 cm, ширина сандука код крова – 56 cm, при дну 43 cm, а ширина равне кровне површине је 33 cm.

Бр. 9 (Сл. 6, 7). – Споменик је облика сандука, утонуо у земљу и заливен бетоном. Украшен је са свих страна. На два бочна страна понавља се исти орнамент, четири аркадна стуба изнад којих је урезана спирално увијена врежа. На северној, чеоној страни уклесана је једна полукружна ниша. На јужној чеоној страни урезана је полукружна ниша и у њој је плитко урезана представа штита и мача (Сл. 7). Изнад нише у уском фризу изведен је украс од таласасте траке. Горња површина сандука на јужној страни украшена је представом стилизованог крста, а на северној су урезани лук и стрела.

Димензије: дужина споменика је 128 cm, видљива висина сандука је 59 cm, ширина при дну с јужне стране је 50 cm, са северне 43 cm, ширина при врху с јужне стране је 65 cm, а са северне – 59 cm.

Бр. 10. – Споменик је облика плоче потпуно утонуо у земљу, видљив само малим делом у профилу, на месту где је терен поткопан.

Димензије: висина споменика је 25 cm, а ширина – 75 cm.

Бр. 11 (Сл. 8). – Споменик је облика правоугаоне плоче или сандука дубоко утонулог у земљу, а видљива су само 32 cm изнад површине тла. Оријентација је југозапад-североисток. Горња површина плоче са све четири стране украшена је таласастом траком. У источном делу урезани су лук и стрела.

Димензије: дужина споменика је 148 cm, висина – 32 cm, а ширина – 77 cm.

Бр. 12 (Сл. 9, 10). – Споменик је у облику слемењака с постољем, кровом на две воде и пластичним ребром дуж гребена, рађен из једног комада. Подножје је видљиво само малим делом на западној страни, а сандук се благо сужава од крова ка постољу. Оријентација је југозапад-североисток. Орнаментисан је са свих страна. На бочним странама, испод ивице крова урезана је спирална врежа, као и три аркадна стуба. На североисточној, чеоној страни удубљена је полукружна ниша и у њој су урезани лук и стрела. Изнад нише урезан је крст чији се крајеви завршавају круговима (Сл. 10). На југозападној страни удубљена је једна полукружна ниша. На североисточној страни крова налази се једно кружно удубљење, представа воденице.

Димензије: дужина сандука при дну је 95 cm, при врху – 120 cm, код крова – 120 cm, слеме је дужине 125 cm, висина је 80 cm, ширина сандука је 40 cm.

Бр. 13 (Сл. 12). – Споменик је типа плоче, дубоко утонуо у земљу. Оријентација је исток-запад. На горњој површини плоче, са западне стране удубљен је полумесец.

Димензије: дужина споменика је 180 cm, висина изнад земље – 20 cm, ширина на истоку – 72 cm, на средини – 77 cm, а на западу – 58 cm.

Бр. 14 (Сл. 13). – Споменик је типа плоче, оријентисан – исток-запад. На горњој површини плоче, уз сам обод чеоних страна видљива је полукружно постављена таласаста трака. Споменик је доста оштећен, па је сасвим могуће да је некада ова трака текла и ивицом према бочним странама.

Димензије: дужина споменика је 135 cm, висина изнад земље – 20 cm, а ширина – 60 cm.

Бр. 15 (Сл. 14). – Споменик је типа сандука, изваљен тако да лежи на једној од бочних страна. Доста је оштећен, па се орнамент тешко може распознати. Изгледа да је био украшен са све четири стране, где се највероватније понавља исти мотив, од две двоструке цикћак траке. Ако је раније било још неких украса, они се данас због великих оштећења не могу распознати.

Димензије: дужина споменика је 77 cm, висина – 85 cm, а ширина – 40 cm.

Бр. 16 (Сл. 15). – Споменик је облика плоче, грубе површине, доста оштећен и дубоко утонуо у земљу. Сачуван је у нивоу тла.

Димензије: дужина споменика је 148 cm, а ширина – 73 cm.

Бр. 17 (Сл. 16). – Споменик је облика слемењака, на две воде, дубоко утонуо у земљу и видљив само у нивоу крова. При дну крова, уз саму ивицу је бордура у облику тордираног ужета. Оријентација је исток-запад, с малим одступањем ка југу.

Димензије: дужина споменика је 170 cm, висина крова је 40 cm, а ширина – 70 cm.

Бр. 18 (Сл. 17, 18). – Споменик је типа слемењака, с јако ниским слемомом (тзв. плочастим) и благо наглашеним ребром дуж гребена. На своду је у плитком рељефу дата представа руке савијене у лакту, с испруженим прстима преко рукохвата мача. Мач је двосекли, с дугачким сечивом, накрсницом и кружном јабучицом. На јужној страни сандука плитко је урезан штит.

Димензије: дужина споменика при врху је 159 cm, при дну – 150 cm, висина је 120 cm, ширина при врху – 92 cm, а при дну – 78 cm.

Бр. 19 (Сл. 19, 20). – Споменик је облика слемењака, с ниским слемомом и благо наглашеним ребром дуж гребена, изваљен је и лежи на северној, (или бочној) дугој страни. Оријентација је у правцу исток-запад. На јужној страни, испод саме ивице крова урезана је спирална врежа и испод ње, у плитком рељефу, четири аркадна стуба. У првој, западној аркади плитко је урезана људска фигура, данас готово потпуно избрисана. Фигура је ситна, округле главе, назначеног врата, танких раздвојених ногу и полукружнo савијених руку. У другој аркади налази се представа неке животиње с четири ноге и дугим репом, а на глави има назначене уши или, можда, рогове. У трећој аркади је представа јелена с великим, разгранатим роговима. Четврта аркада је остала празна, неукрашена. На западној, чеonoј страни је удубљена полукружна ниша и у њој је урезана представа штита и мача (Сл. 20). Изнад нише урезан је крст чији се краци завршавају круговима. С источне стране удубљена је такође полукружна ниша. На јужној страни крова урезани су лук и стрела.

Димензије: дужина сандука је 104 cm (источна страна сандука је окрњена при врху), при дну – 138 cm, висина сандука је 97 cm, ширина сандука се не може прецизно одредити пошто је полегао и једним делом утонуо, а ширина у горњем делу је 50 cm.

Бр. 20 (Сл. 21). – Споменик је облика плоче с правоугаоним удубљењем у средини. Плоча је оштећена у северозападном углу. Ширина удубљења износи 35 cm на западној страни, док се према истоку сужава на 25 cm; његова дужина износи 85 cm.

Димензије: дужина споменика је 153 cm, висина – 12 cm, а ширина – 104 cm.

Бр. 21 (Сл. 22, 23). – Споменик је облика сандука, утонуо у земљу и доста оштећен с јужне стране. Украшен је исто са све четири стране, оријентисан исток-запад. Испод ивице обода налази се спирално уплетена врежа, па затим следе у два фриза, међусобно раздвојена пластичном хоризонталном траком, две у плитком рељефу изведене цикцак траке.

Димензије: дужина сандука је 113 cm, висина – 69 cm, ширина при врху – 50 cm, а при дну – 45 cm.

Бр. 22 (Сл. 24, 25). – Споменик је облика сандука, јако оштећен и напукао по средини. Сандук је већим делом утонуо, а са северне стране готово потпуно и види се само 20 cm изнад нивоа тла. На северној и јужној страни су три аркадна стуба, а с источне и западне по једна полукружна ниша. Са западне и северне стране, испод саме ивице сандука тече спирална врежа. На источној и јужној страни овај врежасти орнамент је готово потпуно избрисан. Ивицом горње површине сандука је оквир од траке

украшене урезаном цикцак линијом (**Сл. 25**). Унутар овога оквира урезани су лук и стрела.

Димензије: дужина споменика је 107 cm, висина – 67 cm, а ширина – 53 cm.

Бр. 23 (Сл. 26). – Споменик је облика слемењака, доста утонуо у земљу, па се његова оригинална величина не може сасвим прецизно утврдити. На крову су урезани лук и стрела, док је остали део споменика вероватно био неукрашен.

Димензије: дужина споменика је 155 cm, висина – 60 cm, а ширина – 60 cm.

Бр. 24 (Сл. 27, 28). – Споменик је облика слемењака на две воде, утонуо у земљу, па његове димензије нису сасвим прецизне. Оријентисан је запад-исток, с малим одступањима. На бочним странама, јужној и северној, су по четири аркадна стуба. Са источне стране је једна удубљена полукружна ниша, а са западне је двострука ниша.

Димензије: дужина споменика је 137 cm, висина – 54 cm, ширина при врху – 52 cm, а при дну – 42 cm.

Бр. 25 (Сл. 29). – Споменик је типа плоче, доста неправилног облика и грубе израде, нема украса.

Димензије: дужина споменика је 170 cm, висина с јужне стране – 25 cm, а са северне је сачуван у висини тла, ширина 56 cm.

Бр. 26 (Сл. 30). – Споменик је облика високог сандука, делимично утонуо у земљу. Веома је богато украшен са свих страна, оријентисан је исток-запад. С јужне и северне стране, испод обода урезана је спирална врежа, испод које у два реда тече пластично изведена цикцак трака. У доњем делу сандука удубљена су четири аркадна стуба, с проширеном округлом главицом. На чеоним странама је по један исти такав аркадни стуб, а изнад њега је спирално увијена трака. На врху сандука пластично је обрађен венац кружног облика, чији обод има облик тордираног ужета у којем је розета. Поред тога, на источној страни горње површине сандука урезани су лук и стрела.

Димензије: дужина споменика је 112 cm, висина – 188 cm, а ширина – 35 cm.

Бр. 27 (Сл. 31). – Споменик је облика слемењака, на две воде, преврнут и изваљен према северу, оријентисан исток-запад. Нема украса.

Димензије: дужина споменика је 113 cm, висина – 84 cm, ширина – 34 cm.

Бр. 28 (Сл. 32). – Споменик је облика високог сандука, делимично утонуо, напукао и окрњен с источне стране, оријентисан исток-запад.

Украшен је са северне и јужне стране, мада је могуће да је био украшен са све четири стране, али је орнамент избрисан. Испод обода урезана је пластична цикцак линија, а испод ње, између две уске бордуре с косо урезаним линијама налази се једна шира бордура с мрежастим орнаментом.

Димензије: дужина споменика је 96 cm, висина – 113 cm, ширина – 38 cm.

Бр. 29 (Сл. 33). – Део споменика, поломљен и доста оштећен, али се види да је некада на дужим странама био украшен аркадним стубовима, а с бочне стране – удубљеном полукружном нишом. Оваква иста ниша се вероватно налазила и на другом делу споменика, који недостаје.

Димензије: дужина сачуваног дела споменика је 55 cm, висина – 62 cm, а ширина – 42 cm.

Бр. 30 (Сл. 34, 35). – Споменик је облика слемењака, без подножја, изваљен и полагао ка северу. Испод саме ивице крова удубљена је цикцак линија, а испод ње су три аркадна стуба. На чеоним странама удубљена је по једна полукружна ниша.

Димензије: дужина споменика је 87 cm, висина – 60 cm, а ширина се не може прецизно одредити пошто је утонуо.

Бр. 31 (Сл. 36). – Споменик је облика плоче или сандука, сачуван у нивоу тла. Оријентација је исток-запад. На основу димензија као и односа ширине и дужине могуће је да се ради о сандуку који је дубоко утонуо. На горњој површини плоче, уз уже стране налазе се по три круга постављена у ред. Спољни кругови су зракасто украшени, а средишњи – концентричним круговима.

Димензије: дужина споменика је 128 cm, ширина – 44 cm.

Бр. 32 (Сл. 37). – Споменик је облика плоче, грубе израде, неукрашен. Оријентисан је у правцу север-југ.

Димензије: дужина споменика је 155 cm, висина – 30 cm, ширина – 50 cm.

Бр. 33 (Сл. 38). – Споменик је облика плоче, грубе израде и неправилног облика, без украса, оријентисан у правцу исток-запад.

Димензије: дужина споменика је 125 cm, висина – 25 cm, ширина – 40 cm.

Бр. 34 (Сл. 39). – Споменик је облика плоче или, можда, сандука, на шта указује однос дужине и ширине. Оријентисан је у правцу исток-запад. С источне стране напукао је и оштећен. На западној страни горње плоче налази се представа крста у кругу.

Димензије: дужина споменика је 170 cm, видљив је изнад нивоа тла – 10 cm, ширина – 52 cm.

Бр. 35 (Сл. 40). – Споменик је облика слемењака с благо наглашеним гребеном. Видљив је само 10 cm изнад земље, оријентисан у правцу исток-запад. С јужне стране гребена, готово на средини горње плоче урезани су лук и стрела.

Димензије: дужина споменика је 118 cm, висина – 10 cm, ширина – 50 cm.

Бр. 36 (Сл. 41). – Споменик је облика плоче, доста оштећен и окрњен с источне стране. Оријентисан је у правцу исток-запад. На горњој површини плоче је пластичан оквир правоугаоног облика.

Димензије: дужина споменика је 135 cm, висина – 10 cm, ширина – 70 cm.

Бр. 37. – Споменик је облика плоче, утонуо у земљу и благо нагнут ка северу.

Димензије: дужина споменика је 160 cm, висина – 10 cm, ширина – 155 cm.

Бр. 38. – Споменик је облика плоче, неправилне овалне форме.

Димензије: дужина споменика је 94 cm, висина – у нивоу тла је, ширина – 63 cm.

Бр. 39 (Сл. 42, 43, 44, 45). – Овај стећак се данас налази у градском парку у Пљевљима, где је пренешен из Марине шуме. У секундарној намени употребљен је као допуна за споменик Мила Перуничића (1890–1961). Споменик облика слемењака с ниским слемомом, на четири воде. Сандук се од крова сужава према постољу. Клесан је у дубоком рељефу, обрађен са свих страна и представља најлепши примерак надгробног споменика на некрополи. На једној од бочних страна налазе се у дубоком рељефу обрађена четири аркадна стуба, с јасно наглашеним архиволтама и базама за стубове. У простору изнад аркада, у плитком рељефу изведена је композиција од геометријских мотива, ромба, круга и таласасте траке. На другој бочној страни појављују се сви ови елементи, с тим што је простор унутар аркада испуњен мотивом точка, спирале и „Андријиног” крста (Сл. 44). На једној од чеоних страна су два аркадна стуба, а у горњим угловима сандука је по једна спирала, а између њих мотив ромба с пластичним кругом у средини. На другој чеоној страни се налази само једна аркада унутар које је плитко пластично урезан двоструки крст, између чијих крсница је изведен по један пластичан круг (Сл. 42). Испод горње ивице у плитком рељефу удубљена су два ромба и спирала. На врху слемена налази се једно пластично испупчење биконичног купастог облика.

Димензије: дужина у горњем делу 173 cm, уз подножје 148 cm, дужина подножја 164 cm, висина 150 cm, висина сандука 125 cm, висина постоља 19 cm, ширина горе 89 cm, ширина уз постоље 73 cm, ширина постоља 100 cm.

Облици сџећака

За некрополу у Мариној шуми може се применити Бешлагићева⁵ типологија на шест основних облика (плоча, сандук, слемењак, стуб, крст и аморфна форма), с тим што су овде заступљена само прва четири облика (плоча, сандук, слемењак и стуб). Као допуна облицима сасвим је прихватљива и подела Сергејевског⁶ на два основна типа: лежеће облике и стојеће облике.

Бројчани однос споменика на некрополи у Мариној шуми био би следећи:

- четрнаест споменика облика плоче,
- седам споменика облика сандука,
- тринаест споменика облика слемењака,
- један споменик облика стуба.

За четири споменика нисмо одредили облик, пошто су два била скоро сасвим утонула у земљу, а два су потпуно обрасла трњем и сасвим су нам неприступачна.

Плоча

Број од четрнаест плоча на некрополи у Мариној шуми свакако представља релативну вредност јер је одређен број споменика дубоко утонуо у земљу, што нам са сигурношћу показују два слемењака сачувана у нивоу крова. Због односа дужине и ширине неких споменика, чини се да се за неке од њих, иако су сачувани у нивоу тла, готово поуздано може тврдити да имају облик сандука, а не плоче (11, 13, 31, 34).

Можда ће нека будућа ископавања утврдити да већина споменика за које тврдимо да су облика плоче имају облик сандука, али сам се у овом раду држала правила да све споменике до 30 cm висине треба сврстати у плоче док се не докаже супротно.

Од укупно четрнаест споменика облика плоче, на само седам је изведен украс.

⁵ Бешлагић Ш., *Сџећци, култура и умјетност*, Сарајево, 1982.

⁶ Сергејевски, Д., *Лудмер*, Сарајево, 1952, 22.

Од укупно четрнаест споменика облика плоче, на само седам је изведен украс.

Сандук

Од 7 споменика у облику сандука (колико их има у Мариној шуми), сви су украшени. Један примерак с две бочне стране (бр. 28), три примерка са све четири стране (бр. 1, 15, 21) и три примерка са свих страна (бр. 9, 21, 26).

За само један сандук може се поуздано тврдити да је имао постоље (бр. 1). Четири стећка спадају у категорију високог сандука, односно њихова висина прелази 80 cm (бр. 1, 15, 26, 28).

Слемењак

На некрополи у Мариној шуми примећено је неколико варијанти стећака типа слемењака:

- вертикалних страна, сужених надоле,
- бачвасто-лучно засведеног крова,
- ниски, плочасти, односно ниског слемењака с благо наглашеним гребеном,
- зарубљеног кровног дела – шестострана призма,
- с ниским слемом на четири воде.

Од укупно тринаест споменика облика слемењака, само је један неукрашен. Четири примерка су украшена са свих страна (8, 12, 19, 39), четири су украшена на све четири стране (4, 24, 29, 30), три само на слемени (17, 23, 35) и један на селемену и једној чеоној страни (18).

Стуб

Стуб је једини облик стојећег споменика на некрополи и представљен је само једним примерком.

Орнаментални сисћем

Цикцак бордура је на некрополи заступљена на готово свим облицима (плоча, сандук, слемењак), и то у две варијанте: цикцак трака и цикцак урез.

Може се јавити као самосталан мотив, као оквир или у комбинацији с неким другим мотивима. Појављује се на укупно осам споменика.

Цикцак трака плитко пластично обрађена појављује се на четири споменика, и то у два случаја на четири вертикалне стране (сандук бр. 15 и 21) и у два случаја на две бочне стране (један слемењак бр. 30 и један сандук бр. 26).

Цикцак урез се јавља на четири споменика. На споменику бр. 1 (сандук) налази се на све четири стране, на две бочне стране споменика бр. 4 и споменика бр. 30 и као оквир на горњој површини сандука бр. 22. Сличан мотив као на споменику бр. 22, где је горња површина плоче уоквирена у бордуру облика правоугаоника у коју је урезана цикцак линија, налази се на два споменика (споменик бр. 16 и 17) на некрополи на Равењским вратима.⁷

Таласаста трака (плитко пластична) појављује се на укупно пет споменика, и то: као самосталан орнамент на двома дужим странама слемењака (бр. 8), у два случаја као оквир бордуре која оивичава горњу површину плоче (бр. 11 и 14), као допуна композиције с људском фигуром (бр. 1) и у уском фризу, на бочној страни сандука (бр. 9).

Таласаста трака вероватно има чисто орнаментални карактер, али би могла да чини и симболичну представу змије, као на стећку бр. 1.

Тордирана трака (у облику ужета) један од омиљених мотива на стећцима, а у Мариној шуми се појављује само на два споменика и то као пластични украс дуж ивица крова слемењака (бр. 17) и као оквир розете на једном пластичном украсу на горњој површини сандука бр. 26.

Спирална врежа се састоји од низа повезаних спиралних завоја или S-спирала. Ово је један од најбројнијих орнаменталних мотива и налази се углавном на већим и репрезентативнијим споменицима облика слемењака и сандука. Појављује се испод горње ивице вертикалних страна на укупно шест споменика, и то на три сандука и три слемењака. У четири случаја овај орнаментални мотив је на бочним странама сандука (бр. 9, 12, 19, 26), а на два споменика – на све четири стране (бр. 21 и 22).

Сличан мотив налази се на стећцима у долини Неретве, за које сам Бешлагић каже да имају више заједничких елемената с херцеговачким него с босанским споменицима, датујући их у XIV, XV, до почетка XVI века.⁸

Ова врста украса заступљена је на стећцима Херцеговине, западне Босне, на Приморју и у Србији.⁹ Спирале као самосталан орнамент на некрополи у Мариној шуми појављује се само на једном споменику, облика сандука (бр. 26). На споменику бр. 39 појављује се мотив S-спирале.

⁷ Бешлагић, Ш., *Куйрес*, Сарајево, 1954, 55, сл. 33, 34.

⁸ Бешлагић, Ш., *Стећци у долини Неретве*, Наше старине II, Сарајево, 1954, 181–212.

⁹ Зечевић Е., *Стећци у западној Србији*, магистарски рад у рукопису, Београд, 1996, 57.

Круг спада у групу астралних мотива и у литератури о стећцима се најчешће доводи у везу с представом сунчевог диска.

Круг као самосталан мотив или у комбинацији с неким другим елементима (крст, звезда, итд.) јавља се на укупно пет споменика. На стећку бр. 1 као део композиције с људском фигуром урезана су три круга. Поставља се питање да ли у оваквом случају круг има чисто орнаментални карактер или, можда, неко симболично значење.

На северној страни крова слемењака бр. 12 јавља се плитко удубљен круг, округла посудица за захватање течности (мотив воденице). Појава воденице на стећцима најчешће се доводи у везу с хришћанским култним схватањима. На споменику бр. 39 појављује се већи број кругова комбинаованих с мотивом ромба, спиралног завоја и таласасте траке.

Розету или представу зракастог круга (звезде) налазимо не само два споменика (бр. 26 и 31), при чему је веома тешко одредити о ком се од ова два мотива заправо ради. На горњој површини сандука бр. 26 розета је смештена унутар једног пластичног испупчења оивиченог тордираном траком. На плочи бр. 31, уз њене уже ивице, урезана су по три круга. Спољни кругови су зракасто украшени, а у средишњи круг урезана су још два мања, концентрична круга. Мотив крста у кругу налазимо само на споменику бр. 34.

Крст, иначе тако чест мотив на стећцима, можда и најчешћи, на некрополи налазимо само у шест случајева, и то најчешће у сасвим стилизованом облику.

На зарубљеном крову једног слемењака (бр. 8) урезан је сасвим стилизован крст, који својим обликом подсећа на четворолисну детелину. Нешто мало даље од њега урезане су представе лука и стреле. На североисточној, ужој страни слемењака бр. 12 урезан је крст чији се крајеви кружно проширују. Испод крста удубљена је једна полукружна ниша и у њој су урезани лук и стрела. Овакав исти крст се појављује на још једном споменику облика слемењака (бр. 19), али и ту изнад удубљене полукружне нише у коју су овог пута урезани мач и стрела. Стилизовани крстови, чији се кракови завршавају круговима или кружним венцима јављају се на споменицима на подручју Купреса (Загорје и Трескавица).¹⁰ Веома је необично да се сва три већ поменута крста у Мариној шуми налазе уз представу оружја (стрела и лук, мач и штит).

Крст у облику латинског слова „икс”, (х), тзв. Андријин крст налазимо само на једном примерку, и то на споменику који се данас налази у Пљевљима. Крст је сасвим плитко, пластично урађен и смештен унутар једног аркадног стуба. Ова врста је, иначе, веома редак мотив на стећцима уопште.¹¹

¹⁰ Бешлагих, Ш., *Купрес*, 88.

¹¹ Бешлагих Ш., *Стећци*, 1971, 179.

На овом истом стећку појављује се и мотив двоструког крста постављен у оквир облика ромба, између чијих накрсница је смештен по један пластичан круг. На споменику бр. 34 налази се већ поменути мотив у кругу урезаног крста.

Штит и мач се као мотив појављују четири пута (бр. 1, 9, 19, 18), на два сандука и два слемењака. На прва три споменика комбинована је представа мача и штита, а на споменику бр. 18 мач се налази у комбинацији с представом руке савијене у лакту, док се штит јавља самостално на чеonoј страни.

Комбинација штита и мача у сва три случаја смештена је у бочну нишу. На споменицима бр. 9 и бр. 19 композиција је готово идентична, као да је радио и исти мајстор: правоугаони штит и испод њега кратак мач, од којег вири само део сечива и округла јабучица на балчаку. На споменику бр. 1 штит је мало издужен и извијен на једну страну, а при доњем крају урезан за протурање копља. Слична представа мача с кружном јабучицом и правоугаоним штитом појављује се на укупно пет споменика, и то на Горњој и Доњој некрополи на Равењским вратима и на Конопима. Бешлагих ове мачеве датије у XIV век, а стећке с простора Купреса у XIV, XV и почетак XVI века.¹² Од мача вири само део сечива, накрсница која се благо шири при крајевима, мало издужени рукохват и округла јабучица. У плитком рељефу, на гоњем делу слемењака бр. 18 јавља се у лакту савијена рука, испод које је постављен масивни двосекли мач. Испод ове композиције, на бочној страни јавља се урезан штит, истог облика као на споменику бр. 1. Овакву врсту штита налазимо на споменику бр. 48, на некрополи Горње Баре.¹³ Углавном влада мишљење да оваква представа стоји на споменику војника, ратника или можда неког локалног великаша, односно да означава статус и положај покојника или да наглашава знак неког војног реда.

Лук и стрела као мотив је релативно бројан и налазимо га на укупно девет примерака, и то на три сандука (бр. 9, 22, 26), четири слемењака (бр. 8, 12, 19, 23, 35) и једној плочи (бр. 11). На горњој површини крова лук и стрела се појављују на шест споменика, и то као самосталан мотив четири пута (бр. 8, 19, 23, 35), два пута уоквирен бордуром (бр. 11 и 22), једном у комбинацији с крстом (бр. 9), а једном уз пластични украс у облику розете (бр. 26). У два случаја лук је смештен у бочну нишу (бр. 12 и 19). На готово исти начин урезана је представа мача на споменику бр. 34 на Поповом пољу у селу Хум¹⁴ и у Купресу на споменику бр. 27, локалитет Двориште.¹⁵ Представа лука и стреле је изведена сасвим једноставним урезивањем, без

¹² Бешлагих Ш., *Купрес*, 179.

¹³ Бешлагих, Ш., *Калиновик*, Сарајево, 1962, 56, сл. 75.

¹⁴ Бешлагих, Ш., *Пойово*, Сарајево, 1966, 34, сл. 55.

¹⁵ Бешлагих, Ш., *Купрес*, 21, сл. 11.

наглашавања било каквих детаља и оставља утисак да их је радила иста рука.

Аркадни стубови су најбројнији мотив на некрополи у Мариној шуми. Заступљени су на скоро свим већим и репрезентативнијим примерцима типа сандука и слемењака (укупно десет примерака). Аркаде су полукружно засведене с некада благо наглашеним стубовима који придржавају архиволте. Од овога једино одступа слемењак из Плеваља, на којем су стубови изведени дубоким рељефом.

Самим визуелним изгледом споменици облика слемењака представљају имитацију куће. Колонија уклесаних аркадних стубова још више појачава овај утисак. Међутим, представа се толико често понавља да губи своје право значење и прелази у орнамент. Наравно, ово се односи само на мотив аркадних стубова који се механички преноси на надгробне споменике. На некрополи оловског краја А. Бенац види сасвим јасну имитацију куће.¹⁶ У овом случају се ради о сасвим другачијем орнаменталном мотиву, где се, у ствари, подражава изглед куће типа брвнаре.

Уз представу аркадних стубова, на бочним странама стећка углавном стоје полукружне нише, и то на укупно седам споменика.

Зооморфни мотив, односно представу животиња на стећцима из Вруље налазимо на само једном споменику облика слемењака. У једној аркади налази се плитко урезана фигура јелена, а у другој представа неке животиње, можда пса, данас прилично оштећена. Нада Милетић наводи једну композицију коњаника на слемењаку из Вруље.¹⁷ Мени је постојање оваквог мотива на неком споменику потпуно непознато.

Људска фигура на стећцима је релативно редак мотив и јавља се на само два примерка (бр. 1 и 19), а на једном споменику имамо представу полуфигуре, тј. попрсја (бр. 4). На чеоној страни једног сандука (бр. 1) удубљена је представа људске фигуре с три урезана круга изнад главе и по једном таласастом траком са стране (можда представа змије). Руке се завршавају попут патрљака, нема назначених прстију, а глава је решена само урезаним кругом, без издиференцираних црта лица. А. Бенац сматра да пластични кругови у комбинацији с фигуралним представама представљају одређени ранг покојника.¹⁸ У једној плитко удубљеној ниши слемењака бр. 19, сасвим једноставно, попут дечијег цртежа, урезана је сићушна људска фигура. У суседне две нише урезане су представе животиња (јелен). На бочној страни слемењака бр. 4 налази се представа људске полуфигуре с наглашеним кругом „ореолом око главе”. Нада Милетић у овој представи види бисту с ореолом на глави и дететом у наручју, односно композицију подражавања Богородице с дететом.¹⁹ Данас

¹⁶ Бенац А., *Олово*, Београд, 1954, 63.

¹⁷ Милетић, Н., *Стећци. Уметност на тлу Јужославије*, Београд, 1982, 78.

¹⁸ Бенац, А., *Радимље*, Сарајево, 1950, 31.

је овај споменик делимично утонуо, па се оваква представа не може видети. Нада Милетић наводи већ поменути мени непознат стећак из Вруље, на ком је представљен коњаник с нимбом, у ком она види лик светог ратника.²⁰

Техника рада и украшавања

Надгробни споменици на некрополи у Мариној шуми израђени су од кречњака, који у овом крају чини подлогу тла и до којег је веома лако доћи. Мајдани из којих се вадио камен нису нам познати. Већи број споменика је доста оштећен, полегао, утонуо и нагрижен временом и атмосфералијама. На неким боље очуваним примерцима се, ипак, може видети да су површине обрађиване на зубљеним чекићем, те су на тај начин добијане лепо уравнате и помало хрпаве површине, које су на неким споменицима чак и углачане. Мањи број споменика је немарно обрађен.

Техника рада орнаменталних мотива на већини споменика једноставна је и прилично уједначена. Далеко највећи број украса изведен је техником урезивања и удубљивања. Код неких богатије украшених примерака линије су заобљеније, па се добија утисак плитке пластичности. Рељефни орнамент је веома редак и може се издвојити једино на споменику бр. 39. Техником урезивања изведен је највећи број мотива, спиралне вреже, цик-цак и таласасте урези, мотиви кругова, крстова, лука и стреле, представе штитова и мачева и полуфигуре на споменику бр. 4.

У плитком рељефу, снижавањем околних површина изведене су цик-цак и таласасте траке и рука с мачем на споменику бр. 18.

Фигуралне представе су различито третиране, од веома плитког урезивања на споменику бр. 19, до нешто дубљег урезивања на споменику бр. 4. Нешто дубље су изведени једино аркадни стубови и полукружне нише. Квалитетом и вештином израде у дубоком рељефу издваја се једино споменик бр. 39, израђен вероватно за неку значајнију личност.

Приметно је да је цео орнаментални систем и по уметничком доменту и по квалитету израде мање-више једнообразан. Број мотива је релативно скучен и указује на исту уметничку школу, а понекад и на руку истог уметника.

¹⁹ Милетић, Н., *истио*, 76.

²⁰ *Истио*, 78.

Датовање

На некрополи у Мариној шуми немамо ниједан споменик с натписом, чиме је датовање прилично отежано, па се при одређивању њене старости можемо ослонити само на орнаменталне мотиве. Двоструке цикцак бордуре, мотив спиралне вреже, полукружне аркаде с наглашеним конструктивним детаљима, стилизовани крстови и шематизоване представе лука и стреле не могу нам дати прецизну информацију. Једини поуздан елеменат за одређивање настанка некрополе даје нам композиција руке с мачем са слемењака бр. 18 и представа мача и штита на бочној страни сандука бр. 1. Дугачки, двосекли мач, издужени рукохват с накрсницом и кружна јабучица (бр. 18) и мач с проширеним крајевима накрснице и округлом јабучицом на балчаку (бр. 1) припадају типу мачева из XIV века. Високе сандуке из Вруље, Маоча и Матаруга Нада Милетић издваја у групу блиску познатом надгробном споменику из Пећи из XIV века, сврставајући их у прелазни облик између прототипова и зрелих облика на југу и западу.²¹ На основу уједначеног начина обраде и прилично јединственог (скупеног) орнаменталног система на целој некрополи, долазимо до закључка да су стећци у Мариној шуми настали негде у XIV веку и да се њихово постојање може пратити до треће четвртине XV века.

Од 1373. године, после заједничке победе кнеза Лазара и Твртка I над Николом Алтомановићем, поделом његових области, горње Подриње с Пивом и Таром и средње и доње Полимље се манастиром Милешевом улазе у састав Босанске државе. После Тврткове смрти ова област била је под непосредном управом обласних господара, прво Сандаља Хранића, а затим Стјепана Вукчића Косаче. У селу Козица, у непосредној близини Вруље, налази се средњовековно утврђење Козник, које се први пут помиње 6. маја 1441. године, а затим у фебруару 1445. године у вези са царином за прелаз стоке коју је Косача увео Дубровчанима.²² Козник се помиње још једном у повељи Фридриха III Херцегу Стјепану 1448. године.²³ У подножју Козника налази се мања хумка с два очувана надгробна споменика облика плоче. Кознику најближе веће некрополе налазе се у Мариној шуми у Вруљи и селу Матаруге на локалитету Молика. Могуће је да су ове две некрополе биле у непосредној вези с Козником и да је сахрањивање на њима морало трајати до седамдесетих година XV века, све до доласка Турака у ове области 1463. године.

²¹ *Истио*, 141.

²² Мијовић П., Ковачевић М., *Градови и утврђења у Црној Гори*, Београд-Улцињ, 1975, 109.

²³ Динић, М., *Земље Херцегџа Свештога Саве*, Глас СКА СХХХII, Београд 1940.

Vanja Beloševac

MEDIEVAL TOMBSTONES IN THE NECROPOLIS IN MARA'S WOOD

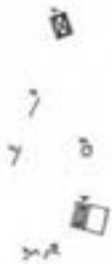
Summary

In the village of Vrulja, 30 kilometres away from Pljevlja, a medieval necropolis is situated in the locality of Mara's wood, in which an Orthodox cemetery of a more recent date has been formed. There are 38 eight monuments in it today. In addition, one monument, situated in Pljevlja today, is known to have originated from this necropolis.

Tombstones found here take four basic forms: of a slab, a chest, a ridgepole and a column. Ornamentation is simple and rather uniform, executed by means of carving and shallow relief. Motifs are limited, so that spiral shoots, indented and waving bands, arcade columns and semi-circular niches are repeated on a large number of monuments. Representations of animals and a hand holding a sword are found on one monument.

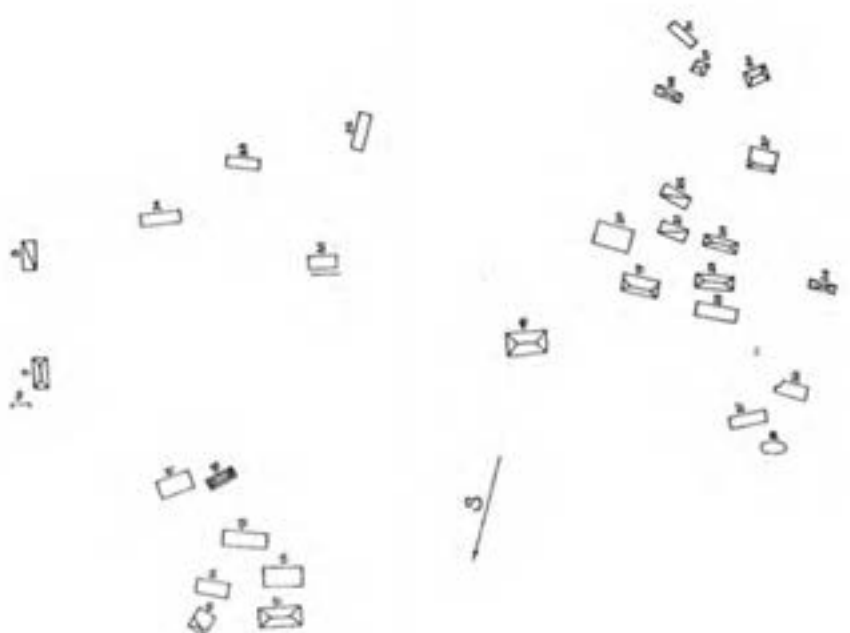
On the basis of the analogy with other monuments, the appearance of the representations of a hand with a sword on the monument No 18 and a sword and a shield on the monument no 1, as well as the uniform fashion of their execution and identical ornamentation, the necropolis in Mara's wood is dated to the period from 14th century until 1470s.

NEKROPOLA U "MARINOJ ŠUMI"

- PLOČA
- SANDUK
- SANDUK SA PODNOŽJEM
- VISOKI SANDUK
- VISOKI SANDUK SA PODNOŽJEM
- SLEMENJAK
- SLEMENJAK SA PODNOŽJEM
- VISOKI SANDUK (PREVRNUT NA ČEONU STRANU)
- SLEMENJAK (PREVRNUT NA ČEONU STRANU)
- SLEMENJAK SA PODNOŽJEM (PREVRNUT NA ČEONU STRANU)

R=1:300

Сл. 1. Слѣћак бр. 1 (поглед са истока)

Сл. 2. Стећак бр. 3 и 4 (у првом плану стећак бр. 3, поглед са југа)

Сл. 3. Стећак бр. 4 (поглед са запада)

Сл. 4. Ступак бр. 4 (детал)

Сл. 5. Ступак бр. 8 (поглед са југо-истока)

Сл. 6. Стећак бр. 9 (поглед са југо-истока)

Сл. 7. Стећак бр. 9 (поглед са југа)

Сл. 8. Стећак бр. 11 и 12 (поглед са северо-истока)

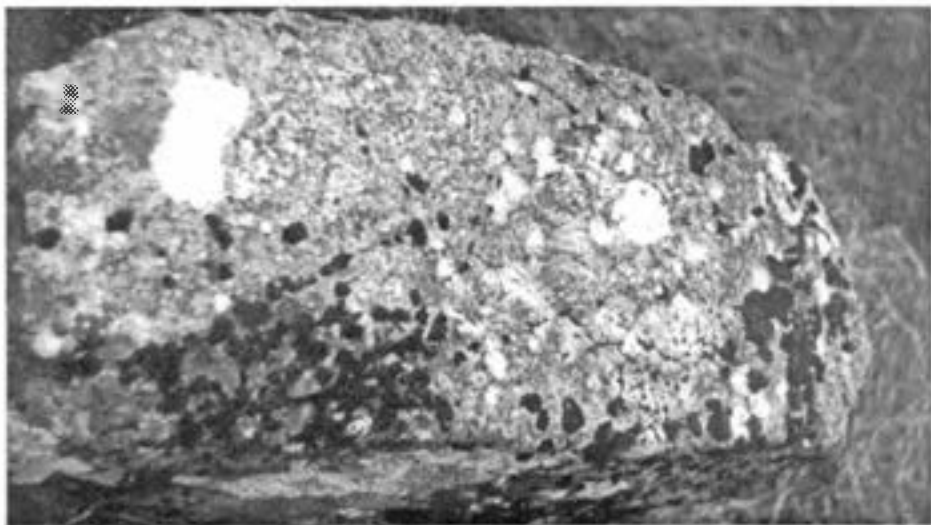
Сл. 9. Стећак бр. 12 (поглед са југо-истока)

Сл. 10. Стећак бр. 12 (поглед са северо-истока)

Сл. 11. Северни део некрополе

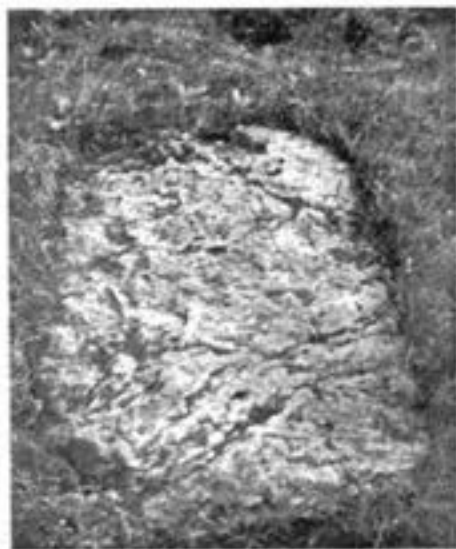
Сл. 12. Сипећак бр. 13 (поглед са севера)

Сл. 13. Сипећак бр. 14 (поглед са запада)

Сл. 14. Стећак бр. 15 (поглед са југа)

Сл. 15. Стећак бр. 16 (поглед са запада)

Сл. 16. Ступчак бр. 17 (поглед са истика)

Сл. 17. Ступчак бр. 18 (поглед са југа)

Сл. 18. Стећак бр. 18 (поглед са југо-истока)

Сл. 19. Стећак бр. 19 (поглед са југа)

Сл. 20. Стећак бр. 19 (детаљ)

Сл. 21. Сццчак бр. 20 (иоџлед са јуџа)

Сл. 22. Сццчак бр. 21 (иоџлед са јуџа)

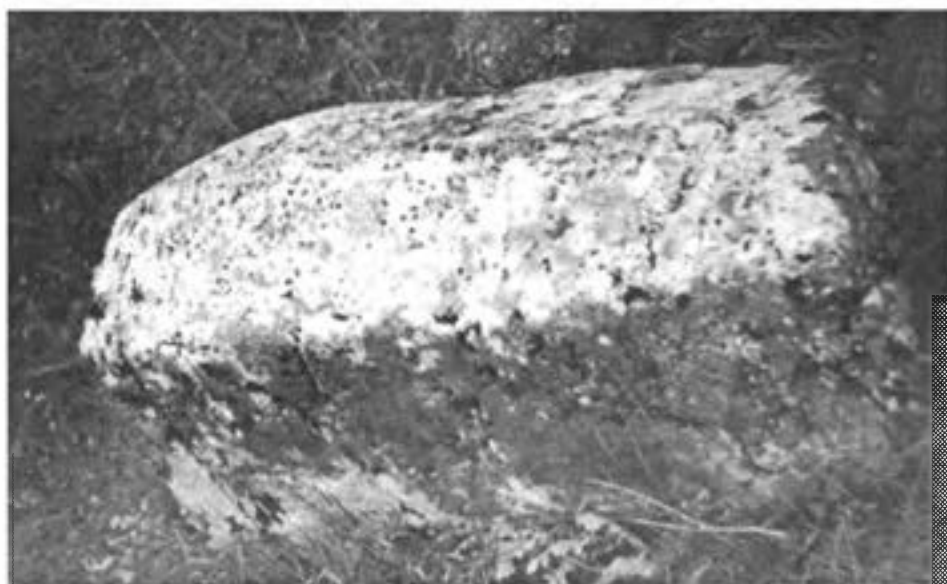
Сл. 23. Слемећак бр. 21 (поглед са севера)

Сл. 24. Слемећак бр. 22 (поглед са југо-истока)

Сл. 25. Сћењак бр. 22 (поглед са севера)

Сл. 26. Сћењак бр. 23 (поглед са истока, југо-истока)

Сл. 27. Слемећак бр. 24 (поглед са запада)

Сл. 28. Слемећак бр. 24 (поглед са југа, југо-запада)

Сл. 29. Стећак бр. 25 (поглед са истока)

Сл. 30. Стећак бр. 26 (поглед са истока)

Сл. 31. Стећак бр. 27 (поглед са истока)

Сл. 32. Стећак бр. 28 (поглед са југа, југо-истока)

Сл. 33. Сћењак бр. 29 (поглед са југа)

Сл. 34. Сћењак бр. 30 (поглед са југа)

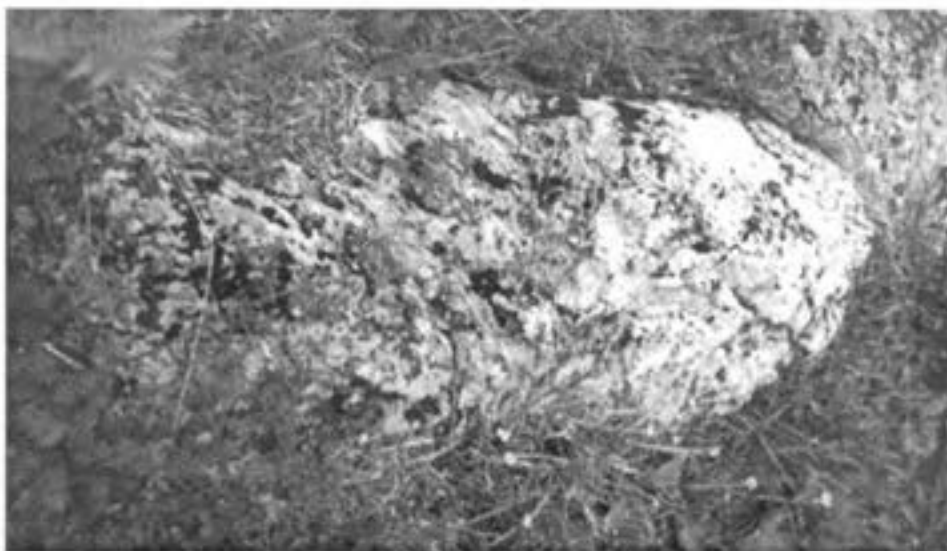
Сл. 35. Сипећак бр. 30 (поглед са истока)

Сл. 36. Сипећак бр. 31 (поглед са југа)

Сл. 37. Ступчаk бр. 32 (поглед са јуџа)

Сл. 38. Сћењак бр. 33 (поглед са истока)

Сл. 39. Сћењак бр. 34 (поглед са северо-истока)

Сл. 40. Стећак бр. 35 (поглед са истока)

Сл. 41. Стећак бр. 36 (поглед са истока)

Сл. 42. Сјећак бр. 39 (Бочна А страна)

Сл. 43. Стећак бр. 39 (Бочна Б сѣрана)

Сл. 44. Стећак бр. 39 (Чеона А сирана)

Сл. 45. Стећак бр. 39 (Чеона Б сирана)